

KAZAK TÜRKLERİNİN MİLLİ KİMLİĞİNİN OLUŞMASINDA AHMET YESEVİ TÜRBESİ'NİN ROLÜ*

The Role of the Tomb of Ahmet Yesevi in the Formation of the National Identity of
Kazakh Turks

Akmaral MALDYBEK**

Sayan SHİLMAMBETOV***

Öz

Bağımsızlığın ilanıyla Kazakistan Cumhuriyeti kültürel miras bağlamında milli kimliği oluşumu ve güçlendirmesi amacıyla bir dizi programlar yürürlüğe koymuştur. Bu bağlamda Güney Kazakistan'da bulunan Türkistan şehri, 19 Haziran 2018 yılı Kazakistan Parlamenti Meclisi'nin kararıyla Türk halklarının kültürel ve ruhani merkezi olarak özel bir statüye kavuşturulmuştur. Alınan bu kararlar şehir içerisindeki tarihi ve kültürel nitelikteki anıtların araştırılması hususundaki çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu anıtlar arasında, Emir Timur tarafından yaptırıldığı günden günümüze Türk halklarının bir nevi hac vazifesinin icra edildiği manevi ve kültürel bir merkeze dönüşmüş olan Yesevi türbesi merkez konumundadır.

Mevcut çalışma, milli kimlik alanında Rusya, Özbekistan ve Kazakistan'ın devlet arşivlerinde bulunan ve daha önce yayınlanmamış arşiv materyaller kapsamında Ahmet Yesevi türbesinin Kazak milli kimliğinin oluşumu ve gelişimindeki rolünü, karşılaştırmalı tarih analiz yöntemiyle incelemeye tabi tutmaktadır. Arşiv belgeleri, Çarlık yönetiminin ve Sovyet hükümeti döneminde Ruslaştırma, sömürü politikaları ve Homo Sovieticus toplumunun yaratılması doğrultusunda Müslümanlar için manevi önemi bulunan Yesevi türbesinin yok etmesini amaçlayan bir dizi teşebbüslerde bulunduğu ortaya koymaktadır. Bütün bu teşebbüslere rağmen Yesevi türbesi, Türk halklarını ruhani bir paydada birleştirerek Rus yönetimlerinin Mozoleye karşı yok edici politikalarından geri çekinmesini sağlamıştır. Yesevi türbesi bu konuyla Kazak toplumunun milli kimliğinin oluşumunda temel bir görev oynadığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Yesevi Türbesi, Milli Kimlik, Çarlık Politikası, Sovyet Dönemi.

Abstract

With the declaration of independence, the Republic of Kazakhstan has implemented a series of programs for the formation and strengthening of national identity in the context of cultural heritage. In this context, the city of Turkestan, located in Southern Kazakhstan, was given a special status as the cultural and spiritual centre of the Turkic peoples with the decision of the Kazakhstan Parliamentary Assembly on June 19, 2018. With this decision, studies on the research of historical and cultural monuments in the city intensified. Among these monuments, the Yasawī mausoleum, which has been transformed into a spiritual and cultural centre where the Turkish people have served as a kind of cross from the day it was built by Emir Timur, is the centre.

The present study examines the role of the Ahmad al-Yasawī tomb in the formation and development of Kazakh national identity, using the comparative historical analysis method, within

* Geliş Tarihi: 13.09.2021, Kabul Tarihi: 27.10.2021. DOI: 10.34189/hbv.101.012

** Doç. Dr. Akmaral Maldybek Ahmet, Yesevi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Toplumsal Bilimler Bölümü Başkanı, e-mail: akmaral.maldybek@ayu.edu.kz, ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-5601-3837>

*** Phd. Dr. Sayan Shilmambetov, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Toplumsal Bilimler Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: sayanbaldisu@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5734-3149>

the scope of previously unpublished archive materials in the state archives of Russia, Uzbekistan and Kazakhstan in the field of national identity. Archival documents reveal that a series of attempts were made to destroy the Yasawī tomb, which has spiritual significance for Muslims, in line with the policies of Russification, exploitation and the creation of the Homo Sovieticus society during the period of the Tsarist administration and the Soviet government. Despite all these attempts, the Yasawī mausoleum united the Turkish people on a spiritual denominator and enabled the Russian administrations to withdraw from their destructive policies against the Mausoleum. It is understood that the Yasawī tomb, with its location, played a fundamental role in the formation of the national identity of the Kazakh society.

Keywords: Turkestan, Yasawī Tomb, National Identity, Tsarist Policy, the Soviet Era.

Giriş

İbrahim b. Ahmet Yesevi, Karahanlı devri Türk sufizminin Türkistan'daki önemli temsilcilerinden birisi olup kendi kaleminden çıkan ve Türkçe yazılmış hikmetleri aracılığıyla öçebe Türk kabileleri arasında İslamiyet'in yayılması konusunda katalizator bir misyon yüklenmiş bir edip, şair ve tasavvuf önderidir. Onun açtığı itikadı benimseyen Zengi Ata, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Sarı Saltuk, Barak Baba gibi takipçileri vasıtasıyla Balkanlar, Anadolu, Kafkasya ve Deşt-i Kıpçak coğrafyalarındaki Türk boyları milli kimliklerinin oluşum sürecinde, Türklük bilincini kaybetmeyerek İslami bir itikadı benimsemişlerdir (Köprülü, 1976, ss. 83-86). Özellikle Yesevi'nin kendi eseri olan "*Divan-ı Hikmet*" kitabının Türk dilinde yazılmış olması onun ve takipçilerinin vasıtasıyla Türk halklarının Türkçe dini vecizelerini yerine getirecek bir seviyeye ulaşmış olmaları bakımından önem arz eder. Ahmet Yesevi'nin Orta Asya mıntikasındaki İslamlaşma sürecine olan katkısı Harezim ve Deşt-i Kıpçak bölgesi olmak üzere iki coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Yesevi ilk olarak üçüncü halifesi Bakırgan Ata vasıtasıyla Harezim bölgesinin Türk sufizminin temelleştirilmesinde kilit bir rol oynamıştır. Bölgede Yesevi ve takipçilerine olan hürmet o denli yükselmiş ki, kendini Çağatay Hanlığı'nın varisi olarak gören Emir Timur'un saltanatı yıllarında Yesevi'ye olan derin saygısına ithafen mezarı üzerine büyük bir türbe ve külliye yaptırdığı bilinmektedir. Yesevi'nin oluşturduğu Türk sufizminin bölgedeki ikinci çekim alanı Deşt-i Kıpçak coğrafyası ve Cuci Ulusu (Altın Orda) olmuştur. Altın Orda Devleti'nin İslamiyet'i kabul sürecindeki Yesevi takipçilerinin rolü bilinmektedir. Özellikle Altın Orda hanı Berke'nin, tahta çıkış yolunda Yesi (günümüz Türkistan) şehrinin yakınlarında bulunan Sıganak şehrindeki Seyfeddin El Harezmi'ye olan intibakı ve âkabinde İslamiyet'i kabul etmiş olması buna güzel bir örnektir (Abdulgaffari, 2014, s.265).

Altın Orda Devleti'nin tarihi ve kültürel mirasını devralan Kazak Hanlığı Ahmet Yesevi ve onun türbesinin bulunduğu Deşt-i Kıpçak mıntikasındaki Yesi (Türkistan) şehri, Kazak Hanları'nın siyasi ve manevi merkezi konumunda olmuştur. Nitekim her bir Kazak hanı, geleneksel olarak düzenlenen han "köterü" seçim merasimini Yesevi Ata'dan himmet almak umuduyla türbe içerisindeki ön kabul salonunda gerçekleştirmiştir. Türbe Kazak Hanları döneminde dini misyonunun yanı sıra hanlık içerisindeki siyasi olayların görüşüldüğü bir meşveret meclisinin toplanma merkezi

olarakta kullanılmıştır. Yesevi türbesi ilerleyen dönemde Çarlık Rusya ve onun devamı niteliğindeki Sovyetler Birliği döneminde Kazak toplumuna uygulanan Ruslaştırma ve dinsizleştirme politikalarına karşı manevi kimliğiyle güç alınan ruhani bir merkez haline dönüştüğü bilinmektedir.

Günümüzde Kazak milli kimliğinin oluşturulması ve ulusal nitelikli bir toplum yaratılması gibi konular Kazakistan Devleti'nin ve Kazak kamuoyunun öncelikli faaliyet alanları arasında bulunmaktadır. Bu yönerge doğrultusunda Kazakistan'ın kurucu lideri Nursultan Nazarbayev'in "*Geleceğe Bakış – Manevi Yenilenme*" başlıklı makalesinden sonra "*Kazakistan'ın Kutsal Coğrafyası*" projesi oluşturuldu. Bu proje doğrultusunda, Kazakistan coğrafyasındaki antik döneme ait Doğu Kazakistan'ın abidevi anıtları, Yedisu bölgesinin açık hava tapınakları, Budizm dönemi Abılaykit manastırı ve İslamiyet dönemine ait Ulitau, Hoca Ahmet Yesevi, Arslan Bab türbeleri, ve diğer birçok inanç merkezinin genel coğrafyasını çizerek Kazak milli kimliğinin güçlendirilmesi ön plana koyulmuştur (Nazarbayev, 2017).

Şüphesiz ki Kazak ulusal bilincinin oluşturulmasında yukarıda zikredilen tarihi anıtlar arasında en çok manevi misyon yüklenmiş olanı Hoca Ahmet Yesevi türbesi olmuştur. Burada meftun olan Ahmet Yesevi'nin şahsiyeti, eserleri ve türbesi Kazak milli kimliğinin oluşumu ve korunmasında önemli bir vazife üstlenmiştir.

1. Araştırma Yöntemleri

Bu çalışmada Ahmet Yesevi'nin ve onun hürmetine inşa edilen Yesevi türbesinin genelde Türk Dünyası özelde Doğu Deşt-i Kıpçak sahasında vücut bulmuş olan Kazak Hanlığı ve takipçileri olan modern Kazak toplumunda milli kimliğin oluşumundaki rolü ve hizmeti araştırılmaktadır. Yesevi türbesi, Rus Çarı IV. İvan ile birlikte İdil-Ural sahası ve akabinde Türkistan'ı ele geçirmeye başlayan Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği devrinde Kazak kabilelerine yönelik uygulanmış Ruslaştırma politikalarına karşı manevi ve siyasi bir mücadele alanının merkezi konumunda bulunmuştur. Bu bağlamda Yesevi türbesine dair 19. ve 20.yy'ın birinci yarısındaki Kazakistan ve Özbekistan merkezi devlet arşivlerinin tarihi vesikaları ve arşiv belgelerindeki bilgilerin doğruluğu, karşılaştırmalı tarih yöntemi doğrultusunda incelemeye tabii tutulmuştur.

1.1. Çarlık Rusya Devrinde Yesevi Türbesine Kaşı Yürütülen Faaliyetler

Türkistan'ın Kazakistan için maveni değerinin varlığı, Çarlık devri tarih vesikalarında karşımıza çıkmasına rağmen Türkistan'ın Hokand hakimiyetinde çıkıp Çarlık Rusya işgali devri Türkistan tarih araştırmalarında yeterince tetkik edilmemiş konular arasındadır. Bu sebeple Yesi (Türkistan) şehrinin Rusya hakimiyetindeki bu mezkur dönemine yönelik bilim dünyasında farklı görüşler bulunmaktadır.

Kazakistan topraklarına yönelik Çarlık Rusya'nın işgal politikası iki hat üzerinden gerçekleşti. İlki Alatau, ikincisi Sırderya işgal hatları üzerinden yürütüldü (Egamberdiyev, Dinasheva, 2019, ss. 665-666). 10 Haziran 1864'te bir buçuk bin Rus

askeri ve subayı ve 100 Rus-Kazak gönüllüsünden oluşan Albay Nikolai Verevkin'in bir müfrezesi, Türkistan şehrine ulaştı. Müfrezeye Sır Derya mıntıkası boyunca bir vapur dahi eşlik etmişti. Şehrin savunma hattı, yerel halkında eklendiğinde 1500 kişiye ulaşmaktaydı. Oluşturulan yerel nitelikli bu milis kuvvetin başında ise hemen pasif savunma taktiğini seçen Mirza Devlet adlı Hokand askeri bulunmaktaydı (KC MDA, Fond 64, Kayıt 1, Dosya 254, s.27).

Kuşatmanın ilk günleri Ruslar geceleri şehrin duvarlarının altında hendekler kazmaya başlamıştı. Bu sırada şehrin ablukaya alındığı haberi Kenesarı Kasımov'un oğlu Sultan Sadık'a ulaştığında kendisi, Suzak ve Çulak'ın (şimdiki Güney Kazakistan) Hokand garnizonlarından 120 süvari askeriyle Türkistan şehir savunma hattına destek niteliğinde ulaşmıştı (KC MDA, Fond 64, Kayıt 1, Dosya 254, Sayfa 54).

Sadık hemen Mirza Devlet'e Karşı saldırı yapılması hususunda teklifte bulundu:

Sadık- Pasif bir kuşatmaya rağmen düşmanı yenemeyiz. Geceleri ani baskın saldırılarında bulunalım,

Mirza Devlet- Sart'ların (yerli Özbek sakinleri), savunma hattından dışarı çıkmayacak. Şayet kendiniz bir saldırıda bulunacak olursanız, buna mâni olmayacağım, diye yanıtladı garnizon komutanı.

Sadık, adamlarını baskın için hazırlarken, Türkistan'ın baş aksakalı Jonti Utebov, Rus kuvvetlerinin başında bulunan komutan Verevkin'e gizli bir ulak göndererek ani gece baskını hususunda uyardı (KC MDA, Fond 64, Kayıt 1, Dosya 254, Sayfa 61).

Şehrin son kuşatması sırasında Ahmet Yesevi'nin türbesine ne olmuştu?

Hokand yönetimi,Türkistan' daki hakimiyetlerinin başlangıcında bu mimari şaheseri kentsel tahkimat unsurlarından biri haline getirdi. Böylece, türbenin minarelerinde oldukça kaba tuğla siper görünümü ortaya çıktı (Nalivkin, 1886, s.21).

Kuşatmanın ilk gününde, Albay Verevkin, yerel halk için tarihi ve kutsal önemi göz önüne bulundurarak türbeye ateş edilmemesini emretti. Ancak şehirden kaçan bir sığınmacı Yesevi türbesinin, şehir müdafaasındaki ruhani rolüne değinerek Mozolenin(türbenin) şehir savunucularına ilham (manevi kuvvet) verdiğini bildirdi (Nalivkin, 1886, s.34).

Albay Verevkin türbenin yerel halk için önemini daha fazla kavrayarak halkın teslim olması için türbeye (Mozoleye) toplam12 el ateş edilmesini emretti. Topçu saldırısı esnasında aşhane kubbesi ve bina duvarlarından birisi tahrip oldu. Uyarı niteliğindeki bu havan saldırısı işe yaramış ve kısa bir süre sonra şehrin Şeyh-ül İslam'ı, mozolenin daha fazla tahrip olmaması için halkın teslim olduğunun bir nişanesi olarak türbenin minaresinden beyaz bir bayrak açtı (Nalivkin, 1886, s.75).

12 Haziran 1864 yılında Albay Verevkin'in müfrezesi günümüz Güney Kazakistan bölgesinde bulunan Türkistan şehrini Hokand Hanlığı'ndan aldı. Şehrin

Çarlık askerlerince ablukasına karşı bölgenin Kazak kabilelerince onurlu bir direniş gösterilmesi sayesinde şehir içinde bulunan Ahmet Yesevi'nin türbesi tahrip olmadan korunabilmiştir. Şehrin tamamıyla Rus yönetiminin eline geçmesinden sonra Yesevi türbesinin kaderi de çeşitli dönemlerde Çarlık Rusya'nın Kazak boylarına karşı bozkırda yürüteceği faaliyetlerde kilit noktada olmuştur. 19. yüzyıldaki militarist Çarlık yetkilileri, Mozolenin Rus kışlağına çevrilmesini teklif ettiler. Neyse ki bu teşebbüs gerçekleşmedi ve günümüzde Ahmet Yesevi türbesi, Türkistan şehrinin tarihi ve manevi niteliğindeki bir merkez olarak müze vasfında korunmaya alınmıştır (ÖC MDA, Fond 17, Kayıt 1, Dosya 256, s.5).

Bu doğrultuda şehrin ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra, 1872 yılında türbenin toprakları enkaz ve molozdan temizlendi, 1884'te Mozolenin restorasyonu için dönemin şartlarına göre yeterli miktarda toplam 15 bin ruble tahsis edildi (ÖC MDA, Fond 17, Kayıt 1, Dosya 31, ss.7-9). Lakin tahsis edilen miktarın çoğu, restorasyonla sorumlu yüklenici kişiler tarafından el konuldu ve türbe için harcanmadı.

Türkistan şehri ve Yesevi türbesinin Çarlık Rus ordusu tarafından işgal haberi, bölgedeki Türk halkları arasında büyük bir infiale neden olmuş ve türbenin kurtarılması için gruplar halinde bölgeye iştirak edilmeye başlanmıştı. Türbenin abluka ve işgali sonrasında kendiliğinden oluşan müdafaa süreci, bölgedeki Türk boyları arasında ruhani boyutta ilk defa milli kimlik olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Albay Mirevkin oluşan bu yeni sürece karşı önlem amacıyla Yesevi türbesinin kuzey kesiminde bir askeri garnizon oluşturdu. Oluşturulan bu merkez aynı dönemde Çarlık Rusya'nın Türkistan şehrini idari birimi olarakta kullanıldı. Sovyet devrinde bu idare birimi, Komünist parti üyesi olan Bolşeviklerin toplantı merkezine çevrildi. Her iki dönemde de idare birimlerinin Yesevi türbesine yakın bir bölgede konumlandırılmış olması, bölgeye ziyaret etmek için gelen Müslüman Türk etnik gruplarını kontrol altına tutulmasını amaçlamaktaydı. Günümüzde ise mevcut bina Kazakistan devletinin Cumhuriyet müzeler birliğinin Türkistan şehir müzesine çevrilmiştir.

Şekil 1: Türkistan Şehir Müzesinin Günümüzdeki Görünümü

Çarlık Rusya'nın Sibirya ve Türkistan'daki işgal süreciyle birlikte ele geçirilen bölgelerin tarihi, kültürel ve etnografik çehrelerinin araştırılması amacıyla çeşitli şarkiyat kurumları bir dizi çalışmada bulunmuştur. Bu kurumlar arasında bulunan Rus Coğrafya Cemiyeti'nde 1887 yılında Orenburg şehrinde yeni bir şubesini kurarak Türkistan bölgesinin tetkiki bu merkez üzerinden çalışmalarına başlamıştı. Orenburg şubesinin öncelikli çalışması “*Orenburg Eyaletinin Topografyası*” adlı eseri hazırlanması olmuştur. Hazırlanan eser içerisinde Çarlık Rusya'ya yeni katılmış olan “Türkistan mülkiyeti hakkında” bir bölüme de yer verildi. İlgili bölümde Türkistan'ın tarihine dair: “buranın sakinleri cahil bırakılmış köylü insanlardır. Ancak şehir antik çağ dönemlerinde şimdikine nazaran çok daha üstün bir konumda olmalıydı. Bu köhne yerleşke (Türkistan şehri), Tatar tarihinde, Buhara'da birçok kişi tarafından saygı görülen ve kadim zamanlarda, egemenliğin ilk olarak burada başlayarak bütün Asya'ya yayıldığı düşünülen bir merkezdi” (Rıçkov, 1887, ss. 20-21). Orenburg'da bulunan Akhun adlı uzman, bu şehrin Türkistan unvanına nasıl eriştiği hususunda: “Yafes'in oğlu Türk-Han'ın torunları, Asya'da tüm şehirleri ve hatta Hindistan ve Çin'e, örneğin: Kaşkar, Tabat, Erken, Hocend, Taşkent, Martikan, Fantak, Yengi Kend, Hasar, Hutyak, Otrar, Sabran, Barzagin bir çatı altında toplayarak merkez bir şehir kurmuşlar ve buraya da Türkistan adını verdiğini” (Markovin, Oşayev, 1978, ss.83-97) belirtmiştir. Antik çağda bu yerleşke Türkistan'dan daha eski adlandırılmayla “Esse” olarak bilinmekteydi. Bu, Akhun'un bahsettiği Arap ve Tatar kitaplarından da şahadet edilmektedir. Farsça tercüman Urazalin'in, çevirilerinde ise, Türkistan'ın Pers monarşisinin başlangıcından itibaren dördüncü hükümdar olan İranlı Cemşid Şah'tan (yani Pers) inşa edildiği yazılmaktadır. Bu hikayedeki efsaneye göre Cemşid Şah, diğer halklarla birlikte Moğolları, Tatarları ve Çinlileri ele geçirdi ve büyük Tatarya'da ordusuyla birlikte, ordusuna üç sığınma yerleşkesi inşa etmeye karar kıldı. Bunlardan birincisi Tyurkustan (yani Türkistan), diğeri Utrar (Otrar), üçüncüsü Sauran (Savran), idi (günümüzde halen var olan ve Türkistan yakınlarda küçük kasabalar) ve buralara bir akrabasını vali olarak tayin etti (Sarsenbayev, 2015: 16). Ama Türkistan nerede burada derler ki, bir serf ya da askeri insanlar için bir sığınak bulunmadan önce bile orada meskun olanların bir kısmına (yukarıda belirtildiği gibi) Essi deniyordu. Böylece Türkistan, Avrupa hikayeleriyle hemfikir olduğu gibi kadim Türk anavatanı olarak kabul görmüştü (KC MDA, Fond 4, Kayıt 1, Dosya 2183, s. 61).

Rus şarkiyat uzmanlarından olan Rıçkov, türbenin öneminin görüleceği üzere sadece sözlü geleneklere değil aynı zamanda Tatar ve Farsça yazılı kaynaklara da dayandığını belirtmektedir. Kendisi ayrıca Türkistan şehrinin kendi dönemindeki ahvâlini şu satırlarla tarif etmektedir: “İçindeki sokaklar çarpık, bu yüzden Hindistan'daki bir sajen(kulaçtan)den çok daha dardır. İçindeki meskenler, yerel üsluba göre inşa edilmiş, ancak Taşkent'e nazara çok daha kötü vaziyettedir. Şehrin düzenli bir tahkimat yoktur, yalnızca konut çevresinde kil bir duvar ve onu çevreleyen küçük bir hendek vardır. İçinde biri eski ve güzel eser olan ve içinde birçok farklı oda bulunan üç mescit vardır; bahsi geçen Muhammed'in azizlerinden olan mucize muhafızı onun içinde gömülmüştür” (Rıçkov, 1887, s.137).

Çarlık devri Türkistan bölgesindeki antik dönemden başlayarak geç Orta Çağ devrine kadar olan tarihi ve kültürel anıtlar, Rus Coğrafya Cemiyeti, Çarlık Rus Arkeoloji Komisyonu ve Türkistan Arkeoloji Severler Cemiyeti gibi Rusya'daki şarkiyat kurumları vasıtasıyla ayrıntılı bir şekilde tetkik edilmiştir. Bölgede vazifeli olan kurumların temel vazifesi her ne kadar kadim Aryani anavatanının sınırlarını belirlemek doğrultusunda Seleukos, Greko Baktrian gibi Antik Harezim medeniyetlerinin tetkikini hedeflemiş olsa da uzmanlar kısmen Türkistan'ın İslami döneme ait anıtlarına yönelik ciddi nitelikte bilimsel çalışmalarda da bulunmuşlardır. Bu dönemde Orta Asya arkeolojisi alanında uzman olan M.Masson'un Yesevi türbesindeki bir dizi tetkik çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Semenov Tiyaşanskiy Çarlık yetkililerine İslam türbe ve mescidlerinin de Rusya'nın kültürel mirası kapsamında korunma altına alınmasını talep eden yazışmalarda bulunmuştu (Bartold, 1925, ss.17-22). Bu talepler ise Çarlık makamlarının bölgede tatbik ettiği Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma faaliyetleriyle örtüşmediği için kabul görmemiştir.

Çarlık Rusya'nın son döneminde Yesevi türbesi, 1905 yılı I. Rus Devrimi sonrasında gerçekleştirilen I. ve II. Rusya Müslümanları kongresinin gündem maddeleri arasına girmiştir (KC MDA, Fond 4, Kayıt 1, Dosya 2097, s.1). Kongre sonucunda oluşturulan Müslüman fırkanın Rus Duma'sına sunduğu talepler arasında Yesevi türbesinin korunma altına alınması da bulundu. Rus Duma yetkilileri söz konusu bu talepler üzerine 1911 yılında özel bir komisyon kurarak Yesevi türbesini teftiş etti ve tahrip olan odaları mühürlenerek kullanıma kapattı. Mevcut çalışmalar her ne kadar türbenin korunmasına yönelik adımlar gibi görünse de esasen kapsamlı bir çalışmaya girililmeyerek Rusya Müslümanları oyalanma yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Nitekim türbe 1916'dan sonra idari organlar, bilim kurumları ve derneklerin çalışma alanından tamamen çıkmıştır (Semenov, 1926, s.124).

2. Sovyetler Birliği Döneminde Yesevi Türbesi ve Kazak Milli Kimliğinin Oluşumuna Etkisi

1917 yılında Bolşevikler Ekim ihtilaliyle Rusya'da yönetimi ele geçirmişti. İhtilal sonrası Rusya'daki siyasi ahval, Menşevikler ve Bolşevikler arasındaki bir mücadele alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Lenin önderliğindeki Bolşevik kuvvetleri, Beyaz Ordu'nun bertaraf edilme sürecinde Rusya Müslümanları'nın desteğine büyük önem vermekteydi. Lenin Müslümanları anlaşma masasına oturtabilmek için öncelikli olarak kendi kontrolündeki Ermeni-Taşnak milis kuvvetlerini bölgeye göndererek Türkistan'da Müslümanların ruhani dünyası için büyük önem arz eden türbelere yönelik bir dizi terör faaliyetlerine girişilmesini sağladı (Yıldırım ve Egamberdiyev, 2021, s.227-277). Sonraki süreçte Müslüman kanaat önderleriyle anlaşarak yaşanan bu sözde teröre son vermiş ve tahrip olmuş türbelerinin onarım ve restore edilmesini sağlamıştır.

Böylece Yesevi türbesindeki tamir ve restore faaliyetleri Türkistan Müzeleri, Eski Eserleri ve Doğayı Koruma Komitesi'nin (Türkistan, 1924-1925 sonundaki ulusal

sınırdan sonra, Sredazkomstaris) kurulmasıyla başlandı. Buna göre 23 Mayıs 1921 tarih ve 127 sayılı Türkistan Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi, Türkomstaris'in yetkisine devredilen heyet öncelikle bölgedeki inceleme ve restorasyona tabi tutulacak anıtların listesini hazırladı. Buna göre Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi türbe külliyesi ilk sıraya koyuldu. Nitekim Yesevi türbesi Halk Komiserleri Konseyi'nin 26 Temmuz 1921 tarih ve 151 sayılı “*Müslüman mimarisinin tarihi eserlerinin onarımı ve restorasyonu hakkındaki ilgili*” kararı gereğince belirtilen şartların hepsini taşımaktaydı. Çalışma sırasında bilimsel ve sanatsal öneminin farkındalığı olan türbeyi inceleme konusundaki önceki deneyimler dikkate alındı (KC MDA, Fond 267, Kayıt 1, Dosya 3781, s.167).

Türkistan mozolesinin kaderinde Turkomstaris'in önemi belirleyiciydi. Heyet, ulusal sınırlamadan sonra Sredazkomstaris'e dönüştüğünde bile tarihi ve kültürel mirasın cumhuriyetlere bölünmesi sonrasında Sredazkomstaris'in görev alanı her ne kadar başka bir cumhuriyetin topraklarında bulunuyor olmasına rağmen aktif çalışması boyunca Yesevi türbesini tetkike devan etmiştir (GK BDA, Fond 147, Kayıt 1, Dosya 137, s.5).

Komitenin kurulmasından altı aydan kısa bir süre sonra Turkomstaris üyeleri, Türkistan şarkiyat çalışmalarının önde gelen temsilcileri Aleksandr Semenov, Arabiyat uzmanı Aleksandr Schmidt, komite başkanı Dmitri Nechkin, inşaat mühendisi Sergey Orlov idi. Heyet, 4-5 Kasım 1922 yılında Yesevi türbesinde kısa süreli tespit ve tetkik gezisi gerçekleştirdi. Bu çalışma Yesevi türbesinin incelenmesini bilimsel bir temele oturma yönünde yeni ve en büyük adımdı.Yapının denetimi, yerel makamlar ve türbenin şeyhlerinin huzurunda gerçekleştirildi. Sergey Orlov bir inceleme protokolü hazırlayarak Mozolenin birden fazla çatlağını, hasarını ve binanın birçok yerindeki kemerlerin tahribatını, kuzeybatı köşesindeki çökmeyi kayıt altına aldı. Oluşturulan bu rapora göre türbenin sadece Kazandık'ın durumu tatmin edici olarak kayıt altına alınmıştı (ÖC MDA, Fond 394, Kayıt 1, Dosya 246, s.3).

1922'deki tetkikin sonuçlarına göre, Aleksandr Semyonov, türbenin muhtemelen devrim sonrası ilk tam yayını olan Yesevi türbesi hakkında (yazar hala cami diyor), anıtın bir önceki döneme ait onarım ve çalışmalarını özetleyen bir monografi niteliğinde makale hazırladı. Ancak bu yazıda sadece daha önceden tespit edilmiş olan caminin harap olmuş mihrabına dikkat çekilerek henüz ileriye doğru büyük bir adım atılmış değildi. Gerek devrim öncesi Aleksandr Semenov gerekse Sovyet dönemi Vasiliy Vyatkin ve Nikolay Petrovsky gibi uzmanların hazırladığı raporlar ekseriyetle Timuri Devri'nin yazarlarından olan Şerafettin Al-i Yezdi'nin “*Zafar-name*” adlı eserindeki Yesevi türbesine dair Kalıplaşmış görüşleri takip ederek açıklamalar getirmekteydiler. Bu görüş eksikliği özellikle Aleksandr Semenov'un Yesevi türbesi ile ilgili mimari sorunların tespitini sağlayamamıştır. Semenov, bütün eksikliklerine rağmen türbenin tetkikine ara vermeyerek Doğu Epigrafisi ve dilleri konusunda uzman olan Arabiyat uzmanı Aleksandr Schmidt ile Yesevi türbe kitabesinin yeni bir çevirisini

gerçekleştirerek Mirsalih Bekçurin, Pavel Ahmerov'un çevirilerini ve tarihlerini ve hatta Nikolay Veselowski'nin daha profesyonelce yapılmış çevirilerini düzeltti (Semenov, 1926, s.126).

1922 yılındaki keşif gezisinden sonra türbenin onarımı için tahminler yapılmıştır. Yeni bir planın fotoğraf kaydı ve filme alınmasına başlandı (Masson, 1930, s.22). Daha sonra, anıt sahihsiz bırakılmadı. Türkistan'dan döndükten sonra, bölgede (Kasım 1922'de Türkomstaris Konseyi'nin kararıyla kurulan) Yesevi türbesinin korunması için daimi bir komisyon kurulmasına öncü oldu. Türkomstaris, dört üye ve bir çalışandan oluşan söz konusu komisyonun tahmin listesine alınması talebiyle Türkmen Cumhuriyeti Halk Eğitim Komiserliği'ne başvurdu (ÖC MDA, Fond 34, Kayıt 1, Dosya 1798, s.1). Ancak kaynak yetersizliği sebebiyle ne 1922'de ne de 1923'te böyle bir komisyon oluşturulamamıştır (ÖC MDA, Fond 34, Kayıt 1, Dosya 246, s. 37).

Türbenin tamir ve restorasyonunun gerçekleştirilememesi ve gün geçtikçe daha fazla tahrip olmaya yüz tutması, araştırmacılar ve yerel yetkililer nezdinde büyük bir infial ve kaygının yaşanmasına neden olmaktadır. Anıt 1923 yılında Türkistan şehir yürütme kurul komisyonunca tekrardan tetkik edildi. Yapılan teftiş raporlarında şu bilgiler verilmişti Caminin son küçük onarımı 1910 yılında 12.000 ruble karşılığında yapılmıştır. Bu yenileme esnasında bodrum katının fırın tuğlalarıyla döşenmesi, çatlak kemerlerin güçlendirilmesi ve çöküntü olan duvar sıvalarının tamiri gerçekleştirilmiştir. Ancak bu onarım esnasında sadece en tehlike arz eden türbenin sağ kısım - herhangi bir onarım yapılmadan bırakılmıştır. Bu tarafta devasa çatlakların bulunduğu ve heran çökme tehlikesi olan dokuz sivri kemer mevcut. İki sajen(rus uzunluk birimi) arasında uzanan kemerler iki tuğla üzerine yığılmıştır. Bunları düzeltmek için demonte edilmeleri gerekliliği ve çimento harcı üzerinde pişmiş tuğladan yapılmış yeni bir duvarın yapılması kararlaştırıldı" (GK BDA, Fond 147, Kayıt 3, Dosya 61, ss.105-106).¹

Erken Sovyet devrinde Yesevi türbesinin onarımı için oluşturulan heyetin faaliyet raporu incelendiğinde, belgelerin üslubunda bir dizi hataların tespit edildiği gibi türbenin bölümlerinin adlandırılmasında, hangi bölgede ne tür bir onarım yapıldığına, türbenin mimari yapısına dair ön görüş gibi hususlar anlaşılmamaktadır. Mozole 1925 yılında bir dizi yeni heyetlerce incelenmesine rağmen türbenin tetkiki ve restorasyonuna yönelik yeni bir girişimde bulunulmamıştır. Alman sanat tarihçisi Cohn-Wiener tarafından yapılan tetkikte, türbenin mimari yapısı üzerine çalışmalarda hiçbir şekilde bilgi yoktur. Aynı yıl Sanat Tarihçisi-Oryantalist B.P. Denike ve Mimar M. M. Loginov, Türkistan şehrine geldiler. M. M. Loginov, anıt mezarın yenilenmesi için mimari ölçümler yaptı ve yapının mimari krokisi hususunda bir dizi tahminlerde bulundu (Umnyakov, 1929, s.31). B. P. Denike, 1927'de yayımlanan Orta Asya Sanatı adlı kitabında Yesevi türbesinden bahsetmiş ve onu Orta Asya Türk mimari üslubu

¹ Söz konusu bu tetkiklere onarım çalışmalarının bir listesi ve onlar için gerekli miktarlar dahildir.

içerisindeki yeri ve konumunu belirlenmeye çalışmıştır (Denike, 1927, s. 56). 1925 yılında Yesevi türbesinde de oldukça geniş çaplı bir tadilat gerçekleştirilmiştir: bazı odaların alt kısımları taşınmış, Kuyuhane bölümünün bulunduğu odanın kubbesi kapatılmış, arkeolojik denetim altında dik kazı (surf) çalışması yürütülerek yapının temeline ulaşılmış ve türbe kitabesinin okunmasına devam ettirilmiştir (Masson, 1930, s.13). Ertesi yıl da onarım çalışmaları devam edildi ve Mühendis Kozlovski, binanın bazı bölümlerini yıkımdan kurtarmayı başardı.

Mayıs 1926'da Sredazkomstaris, Güney Kazakistan'ın Çimkent şehrindeki temsilcisi olan Sır Derya müze müdürü Boris Trizna Türkistan'a gönderildi ve burada türbenin korunması ve restorasyonu için 1922 – 1923'te gündeme kalıcı bir komisyon kurulmasıyla uğraştı. Boris Trizna, Sredazkomstaris Anıtları Koruma Bölümünün bir toplantısında şunları bildirdi: “Onarım için (Yesevi Mozolesi) fonlar halktan toplanma yoluna gidildi, ancak halkın yardım kampanyasına olan inancı olmadığı için bağışlar yetersiz seviyede kaldı. Nüfus komisyonun örgütlenmesine olumlu tepki verdi, ancak Ukom'un müdahalesi sebebiyle münakaşa ortaya çıktı ve komisyonu daha fazla organize etmek mümkün olmadı” (GK BDA, Fond 57, Kayıt 1, Dosya 319, s.16). Sredazkomstaris başkanı için halk nezdinde toplanan fonlar yetersizdi. Dmitriy Nechkin, Kazak SSC Halk Komiserleri Konseyi'nde Kızılorda'ya, Türkistan'daki türbenin restorasyonunda kullanılmak üzere 9.200 rublenin acil tahsisi hakkında telgraf çekti (ÖC MDA, Fond 394, Kayıt 1, Dosya 246, s.14).

Bütçe eksikliği nedeniyle, türbenin onarımına ancak 1928'de başlanılabilmiş, toplamda üç yıl süren tamiratlar için 1928 yılında 11.000 ruble ve 1929'da 5.400 ruble tahsis edildi. Onarımın en önemli kısmı 1928 yılında gerçekleştirilmiştir. Tadilat sürecinde türbenin tahrip olmuş 12 farklı bölümü tamir edilmiştir (ÖC MDA, Fond P2406, Kayıt 1, Dosya 481, s.2). Yesevi türbesinin onarımı ve restoresine dair en önemli vesikalar, Nikolay Bachinskiy'nin Sredazkomstaris (daha sonra Uzkomstaris) mimarlık ve restorasyon dairesine ve Boris Zasyppkin'a ile Liya Mankovskaya adlı mimarların Uzkomstaris'e sunmuş fonlarına sunulan raporlar gösterilebilir. 1920 yıllarının başında Yesevi türbesinde başlatılan onarımlar bir Mozolenin restorasyonu niteliğinden uzaktı. Nitekim sonraki dönemlerde anıt üzerinde çalışan restoratörler, iş teslim ve faaliyet raporlarında, türbede yürütülen çalışmaları “tahrip olan kolonlarda güçlendirme çalışmalarının yapılması” gibi birkaç kelimeyle özetlenmiştir (ÖC MDA, Fond P2406, Kayıt 1, Dosya 320, ss. 1-7).

Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da yönetimi ele geçirmesi sonrasında Yesevi türbesinin kaderi, 1925-1938 yılları arasında büyük tehlike altında geçti. Sebebi 1925'te Filip Goloşyokin'in Kazakistan Komünist Partisinin Birinci Sekreteri olarak tayin edilmesiyle başlayan süreç olmuştur. Goloşyokin kendi yönetiminde (1925-1933), Kazakistan'da Marksist ideolojinin oluşturulmasında Müslüman kimlikli Kazak toplumunu en büyük engel olarak görmekteydi. Bu bağlamda ülkedeki Müslüman etnik grupların ortadan kaldırılması için Türk zümreleri arasında kıtlık politikasını yürüttü. Sonraki yıllarda yerel halkın ruhani bağlarını bitirmek için

Kazakların kutsal nitelik atfettiği alanlara yönelik ziyaret yasağı getirdi. Özellikle bu tedbirler Türkistan şehrindeki Yesevi türbesinde katı bir şekilde uygulandı. Goloşokin'in temel amacı kısa bir süre sonra Türkistan'daki türbenin tamamen ortadan kaldırılmasını hedeflemekteydi. Ancak türbenin sadece Kazak toplumunda değil bütün Türk halkları nezdinde temel ruhani bir merkez olduğunu anlayarak bu düşüncesini gerçekleştirmekten çekindi.

1933-1938 yıllarında Kazakistan'ın yönetiminde bulunan Levon Mirzoyan döneminde de Kazak toplumunun milli kimliğinin gelişiminde ruhani bir merkez niteliğindeki Yesevi türbesinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir dizi teşebbüsler uygulanmaya çalışılmıştır. Mirzoyan'ın bu emeline dair parti meclis toplantılarında istişarelerde bulunduğu aşğıdaki arşiv vesikasından anlamaktayız:

Sovyet Kommunist Partisi Merkez Komitesi 1937 Şubat-Mart Genel Kurulu'ndan Alınan Materyallerden

Levon Mirzoyan (Kazakraykom'un ilk sekreteri) ve P. Postyshev (Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri) Hoca Ahmet Yesevi türbesinin yıkılıp yıkılmayacağını tartıştılar:

Levon Mirzoyan'ın konuşmasından

27 Şubat 1937.

MİRZOYAN: Yoldaş Jdanov, raporunda, yeni sistem kapsamında yaklaşan seçimlerle bağlantılı olarak, neredeyse tüm bölgelerde ve cumhuriyetlerde düşman unsurların çalışmalarında büyük bir canlanma olduğunu doğru bir şekilde vurguladı. Ülkemizde (Kazakistan'da) tecrübelerimizden biliyoruz ki, özellikle papaz, molla gibi rejim karşıtı unsurlar canlandırılıyor. Sayım sırasında ve genel olarak nüfus sayımından sonra son dönemde önemli bir faaliyet gösterdiler. Ayrıca güney bölgemizde bazı yerlerde bu unsurların etkisi altında dahi camiler yeniden açıldı. Hatta bazı yerlerde yeni camilerin inşası için çalışma dahi başlattılar ve açıkçası söylemeliyim ki, bu unsurların ajitasyonuna yenik düşen ve onları destekleyen kolektif çiftlikler bile vardı. Ne yazık ki, parti örgütlerimiz bu teşebbüsler karşısında habersiz yakalandılar ve papaz ile mollaların bu aktif ve sözde ajitasyon propagandasının oluşumundaki ilk dönemini kaçırdılar. Karakteristik olarak, bu gerici ve bölücü unsurlar, Müslüman dünyasındaki eski, büyük ve tanınmış câmiler etrafında özellikle büyük çalışmalar geliştiriyorlar. Bizim de Türkistan adında böyle bir şehrimiz var. Burası neredeyse birkaç yüz yıl önce inşa edilmiş ve içerisinde "Haziret Sultan" adındaki eski bir cami bulunuyor.² Tam olarak Müslüman gruplar bu caminin etrafında çok iş çeviriyorlar

POSTİŞEV: O halde orayı yerle bir edin, bir daha kalkışmasınlar.

MİRZOYAN: Biz Yoldaş Postişev, bu camiye zamanında yıkmayı akıl

² Sovyet yönetiminin Kazakistan'da uyguladığı ateizm politikasına rağmen halkın türbe içinde ve dışında namaz kılmaya devam etmesi sebebiyle türbe, arşiv vesikasında cami olarak adlandırılmıştır.

edemedik. Bunun yerine onu büyük bir tarihi değer olarak korumaya bile aldık. Şimdilerde bu camiye denetleyen ve koruyan “Antik Anıtlar Komitesi” adında bir heyet bile var. Biz de ona bir Antik çağ anıtı olarak baktık ve şimdi bu Eski Çağ anıtı sadece Kazakistan’da değil, neredeyse tüm Orta Asya’da büyük bir ruhani merkez haline geldi. Fergana’dan, Türkistan’dan, Tacikistan’dan, kolektif çiftçilerin neredeyse gruplar halinde oraya geldiği bilgisine sahibiz... Eski günlerde bu caminin çok önemli olduğunu ve Mekke’ye gidemeyen fakir unsurların “hacı” unvanını almak için buraya ziyaretlerde bulduklarını söylüyorlar. Bütün bunlar parti örgütlerimizin Anayasa’nın anlamını ve parti örgütleri ile meclislerin çalışmalarını bu görevlere göre yeniden düzenlemek için belirlediği görevleri anlamadıklarını göstermektedir. Unutulmamalıdır ki kent ve köy meclislerinin çalışmaları bizim en zayıf alanımızdır. Bu sadece belirli bir Kazakistan olgusu değildir. Diğer yoldaşların konuşmalarından da anlaşılacağı gibi, Sovyetlerin genel kitlesel çalışması çok zayıf... Öyle ki Kazakistan’da Rus din adamlarında da aynı faaliyetleri yürüttüğünü gözlemliyoruz. Bilineceği üzere Kazakistan’da belirgin bir Rus nüfusu özellikle de Rus Kozakları de bulunmakta. Son yıllarda mezkur bu Rus Kozakları arasında, gerici dini teşebbüslerin yeniden canlandırılması izlenimlerini tespit etmekteyiz. Onlar Guryev (Atrav)’de dini bir tören düzenlemeye yönelik girişimler bile bulundular. Parti örgütlerimiz bu girişim karşısında da hazırlıksız yakalandılar ve ne yapacaklarını bilmeyerek etkili, örgütsel ve siyasi önlemler alamadılar. Rus Kozakları’da Sovyet anayasa’nın din özgürlüğü ile ilgili şu ve bu maddesine dayanarak, eski zamanlardan beri kendilerinin bu tür alaylar düzenlediklerini savunarak, dini bir alayı düzenleyerek “Hacı Yolu” olarak atfettikleri Ural Nehri’ne gitmek için izin talep ediyorlar. Yoldaşlar, bu hadiseler hakikatte yaşanmış olgulardır.

BERIA: Peki talebe nasıl cevap verildi_ Dini alay icra edildi mi?

MIRZOYAN: Elbette ki, geçit töreni gerçekleşmedi, engellendiler, örgütlenmelerine dahi izin verilmedi, ancak bu arada, bazı yerlerde din adamları Sovyet tarzını o kadar akıllıca taklit ediyorlar ki, bireysel birincil örgütlerimizi kelimenin tam anlamıyla silahsızlandırıyorlar. Kiliselerde ve Camilerde yeni Anayasa hakkında raporlar yaptıklarında, Anayasa’nın büyük önemi hakkında konuştuklarında vb. Bir yerde bir Rahip bile şu vaazı verdi: “Tanrı, ülkemizi ve hükümetimizi kendi katında saklı tutsun ve onu daima hatırlasın”. Bazı yerlerde yoldaşlarımız, Anayasa’da vicdan özgürlüğüne ilişkin bir madde bulunduğundan, papazların da işlerini yürüteceklerini ve tam anlamıyla silahsız olduklarını, karşı-devrimci unsurların çalışmasını önlemek için birtakım etkili önlemler alamadıklarını düşünüyorlar.

Bu yapı, güçlü bir kemerli portal, iki kubbesi bir tören salonu, iç türbe odası, bir mescidi, kütüphane ve diğer salonlarla birlikte büyük bir dikdörtgen binadan oluşan Hoca Ahmet Yesevi külliye kompleksi 14.yy. sonlarına ait Orta Asya mimarisinin anıtları arasında yer alır (RDSSTA, Fond 17, Kayıt 2, Dosya 588, ss.87-92).

Ermeni Levon Mirzoyan'ın Stalin tarafından idama mahkûm bırakılmasından sonra Ahmet Yesevi Türbesinin Din Karşıtı Müzesinin şubesini açma planı yapılmıştır. Bu konuyu geniş bir şekilde Talgat Zholdassuly ele almıştır. Yazarın arşiv belgesine dayalı çalışmasında “1939'da Türkistan'da Din Karşıtı Müze'nin düzenlenmesi için planlanan personel sayısı 6 idi. Sovyetler tarafından Türkistan kentinin, Orta Asya'daki her türlü dini gericilik yatağı olduğu varsayıldığı göz önüne alındığında, eski Hoca Ahmet Yesevi'nin oturduğu yer olarak Türkistan kentinde bir Din Karşıtı Müze düzenlemenin gerekli olduğu söylenmiştir” ifadeleri Sovyetlerin Türbeye yönelik politikasını ortaya koyulmuştur (Zholdassuly, 2020, s. 550).

Sovyet yönetimi döneminde Yesevi türbesine yönelik genel tutum, burayı manevi nitelikte bir merkez konumundan çıkararak sadece tarihi ve kültürel nitelikteki bir mimari yapı olarak tanımlama yoluna gitmişlerdir. Sovyet yetkilileri Yesevi türbesinin teknik incelenmesi ve tadilatı için 1922'den başlayarak, çeşitli komisyonlar kurdular. Türbe içerisinde 1938'den beri düzenli bakım yapılırken, 1945'te sonucusu 1993'ten 2000'e kadar süren bir dizi restorasyon çalışması yürütüldü (Yolgin, 2013, ss.145-147). En son gerçekleştirilen koruma ve restorasyon çalışması sırasında betonarme kil temeller, duvar takviyesi, çatı su yalıtımı ve tarihi yapı ve desenlere dayalı yeni kubbenin oluşturulması gibi türbenin başlı başına yenilenmesi gerçekleştirildi.

Kazakistan'ın İlk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in kararıyla, Türkistan şehrine bölgesel bir merkez statüsü verildi ve bu da arkeolojik kazı alanındaki çalışmaları güçlendirdi. Bunlar arasında Kültöbe'deki kazılar özel bir yer işgal ediyor. Bu karar, Kazakistan'ın milli kimliğinin güçlendirilmesi temelinde alındı.

Kültöbe'deki arkeolojik kazılar ERG Assistance (Avrasya Kaynakları Grubu) desteğiyle ve Kazak Kültürünü Araştırma Enstitüsü önderliğinde Andrey Hazbulatov ve Akılbek Shaimerdenov başkanlığında yürütüldü. Araştırmanın temel amacı, antik Kültöbe yerleşkesinde kazı ve kurtarma çalışmaları yürüterek bu arkeolojik nitelikteki anıtı tarihi bir sit alanına dönüştürmektir. Kazı sezonu boyunca, kalenin bir bölümünde X-XII yy'a tarihlenen meskenler ortaya çıkarıldı. Kazılar, modern teknolojiler kullanılarak profesyonel düzeyde günümüz sistematik uygun olarak sistematik olarak yürütüldü (Hazbulatov, 2019, ss. 3-7).

Arkeolojik kazılar sürecinde, Sovyet hükümetinin Yesevi türbesinin kontrol edilmesi amacıyla silahların ve top mermilerinin konulduğu askeri tahkimat alanı belirlendi.

3. Sonuç

Modern toplum, bazı geleneklerin ve alışkanlıkların, eşit derecede istikrarlı, güvenilir ve rasyonel olan diğerleriyle değiştirilmesiyle değil, kimliği daha değişken kılan ve sürekli ilerleme gerektiren gerektiren çok sayıda bilgi kaynağı ile meydana getirilebilen bir olgudur. Hızla değişen bir toplumda, sosyal ve kişisel kimliğin istikrarsızlığı ve esnekliği doğal karşılanır. Bağlamda Kazak toplumu da, çağdaşı olan

diğer modern etnik terkipler gibi kendi mili benliklerini çürütmeyen modern, dinamik sosyal süreçlerden etkilenmişlerdir. Bütün toplumlarda halkın bütün kesimlerince saygı ve kabul gören manevi nitelikteki kutsal mekanlar vardır. Bu ruhani merkezler, bünyesinde bulunduğu toplumları ortak bir paydada birleştirebilen kutsal nitelikli alanlardır. Kazakistan'da milli kimliğin oluşturulmasında böyle bir manevi merkez olarak da Ahmet Yesevi'nin türbesi gösterilebilir. Mozole, gerek ruhani varlığı gerek siyasi aidiyetler bakımından Kazak toplumunun kendi coğrafyasında maruz kaldığı siyasi, dini, ideolojik sömürü ve yok etme politikasına karşı bir tür milli sembolizm işlevi görmüştür.

Türkistan, ünlü tasavvuf önderi ve edip Hoca Ahmet Yesevi'nin irşat faaliyetleri sayesinde tarihi süreç içerisinde Müslüman dünyasının önemli dini merkezlerinden birisine dönüştü. Yesevi'nin yaşadığı XI.yy'da şehir henüz Yassıadıyla biliniyordu. İlerleyen dönemlerde Yesevi'nin Doğu Deşt-i Kıpçak ve Türkistan sahasındaki üstün hizmetlerine atfen XVI.yy itibariyle Türkistan olarak adlandırılmaya başlandı. Bu dönemde Türkistan şehrini hakimiyetlerinde bulunduran Kazak hanları, şehrin Müslüman dünyasındaki manevi konumunun farkındaydılar. Bu bağlamdasiyasi teşekküllerinin kuruluşunda hanlık merkezi olarak Türkistan şehri ve onun içerisinde görkemli anıta sahip olan Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesini seçtiler. Bu seçimle Kazak devletinin oluşum felsefesiyle Yesevi türbesi doğrudan ilişkilendirildiği yeni bir süreç başlanmış oldu. Göçebe ve yerleşik kültürlerin sınırında bulunan Türkistan şehri, zamanla Kazak hanlığın en büyük ticaret ve zanaat merkezi olarak gelişti. Türbenin çevresinde ve içinde Abdülkadir Han, Rabia Begim Sultan, Arslan Han, Yesim Han, Abılay Han, Kazıbek Bi, gibi Türk Dünyası için tarihi öneme sahip şahsiyetlerin mezarları da bulunmaktaydı. Türkistan bu sayede İpek Yolu kavşağındaki bir ticaret merkezi olmanın yanı sıra dini nitelikteki formuyla zaman içerisinde Orta Asya'nın her yerinden kendisine Müslüman hacıları çekmeyi başaran dini nitelikteki bir hac merkezine dönüdü. Şehir için önemli bir dönüm noktası ise kara ticaretinde, deniz yolları lehine bir kayma kısa sürede Türkistan'ın iktisadi ve sosyal olarak gerilemesinin âkabinde şehrinde 1864'te Çarlık Rus yönetimine geçmesiydi. 20. Yüzyılda ise bölge Sovyet egemenliğine geçti. Katı Marksist ideolojiye dayalı Sovyet yönetimi, kendi devrinde türbeyi, Yesevi'den himmet dilemeye gelen yerel hacıların ziyaretine kapatmıştır. Bu engellemelere rağmen Müslüman gruplar geceleri türbe alanına gizlice girerek dini vecizelerini yerine getirmeye devam ettiler. Sovyet yönetimi yaşanan bu ihlallere karşı Kazak toplumunu ortadan kaldırmayı amaçlayan topyekün suni kıtlık politikasına girişmiş ve bu amaç doğrultusunda hayvancı iktisadiyata mensup Kazak ailelerinin elindeki meralar ve hayvanlar gasp edilerek kendileri kolektif çiftliklere sürüldüler. Bu teşebbüslerde yeterli görülmeyerek Levon Mirzoyan döneminde Yesevi türbesinin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik teşebbüslerde bulunulmaya çalışılmıştır.

Kazakistan bağımsızlığını kazandığında kalıcı koruma çalışmaları yapılmıştır. Bina. Kazakistan Ulusal Hazine Listesine dahil edilerek ulusal ve tarihi bir anıt

olarak koruma altına alınmıştır. Bu ruhani yapı, tarihi ve kültürel miras olarak 2003 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine dahil edildi. Yesevi tübesi, bağımsızlık yıllarıyla birlikte Kazak milli devlet yapısının kurulmasındaki ruhani merkezlerden birisi olarak tanımlanmış ve bağımsız dönemde yürütülen çeşitli projelerle Kazak milli kimliğinin merkezi konumuna getirilmiştir.

Günümüzde türbenin korunması, araştırılması, muhafaza edilmesi, izlenmesi ve bakımından sorumlu olan kurum Devlet Tarih ve Kültür Müzesi-Rezervi Aziret-Sultan tarafından sağlanmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Kazakistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi

KC MDA, Fond 4 (Özel Dosyalar Birimi), Kayıt 1, Dosya 2183, s. 61.

KC MDA, Fond 4 (Özel Dosyalar Birimi), Kayıt 1, Dosya 2097, s. 1.

KC MDA, Fond 267 (Kazak (Kırgız) Bölgesel Komünist Partisinin Raporları), Kayıt 1, Dosya 3781, s. 167.

KC MDA, Fond 64 (Dala Vilayetinin Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 254, , s. 27.

KC MDA, Fond 64(Dala Vilayetinin Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 254, , s. 54.

KC MDA, Fond 64 (Dala Vilayetinin Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 254, , s. 61.

Güney Kazakistan Bölgesel Devlet Arşivi

GK BDA, Fond 147 (Çimkent Eyaletinin Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 137, , s. 5.

GK BDA, Fond 57 (Türkistan Bölgesel İstatistik Raporları), Kayıt 1, Dosya 319, , s. 16.

GK BDA, Fond 147 (Güney Kazakistan Bölgesel Komünist Partisi Raporları), Kayıt 3, Dosya 61, ss. 105-106.

Özbekistan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Arşivi

ÖC MDA, Fond 17(Sırderya Vilayetinin Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 256, , s. 5

ÖC MDA, Fond 17 (Sırderya Vilayetinin Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 31, ss. 7-9

ÖC MDA, Fond 394 (Sovyet Müslümanlarının Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 246, , s. 3.

ÖC MDA, Fond 394 (Sovyet Müslümanlarının Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 246, , s. 14.

ÖC MDA, Fond 34 (Türkistan Bölgesel Komitesi Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 1798, , s. 1.

ÖC MDA, Fond 34(Türkistan Bölgesel Komitesi Yönetimi), Kayıt 1, Dosya 246, , s. 37.

ÖC MDA, Fond P2406 (Türkistan Bölgesi Komünist Partisi İstatistik Komitesinin Raporları), Kayıt 1, Dosya 481, ss. 1-2.

ÖC MDA, Fond P2406(Türkistan Bölgesi Komünist Partisi İstatistik Komitesinin Raporları), Kayıt 1, Dosya 320, ss. 1-7.

Rusya Devlet Sosyal ve Siyasi Tarih Arşivi

RDSSTA, Fond 17 (Tüm Rusya Komünist Partisinin Merkez Komitesi (B). Tüm Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Plenumları (B), VII-XVIII Toplantı Raporları (1918-1941)) Kayıt 2, Dosya 588, ss. 87-92.

Araştırma Eserleri

Abdulgaffari, K. (2014). *Umdet al-Ahbar*, Kngia 1. [Umdet al-Akhbar, Volume One] Transkriptsiya, Faksimile. Derya Derin Pasaoglu. İnstitut İstoriı imeni Sh. Mardzhani. Tsentr İsledovaniı İstroii Zolotoi Ordy imenei M.A. Usmanova. Series Yazma Miraz Pismenno Nasledie Textual Heritage. Volum 1. Kazan.

Bartold, V. (1925). İstoriya İzüçeniya Vostoka v Evrope I Rossii, Lektzii Çitanııye v Üniversitete i v Leningradskom İnstitute İvıh Vostoçnih Yazıkov, 2 İzdaniye, Leningrad.

Denike, B. (1927), İskusstvo Sredney Azii, Moskva: Tsentrizdat Narodov SSSR.

Egamberdiyev, M. ve Dinasheva, L. (2019). “Çarlık Rusyasının Güney Kazakistan’daki Eğitim Politikası (1850–1914)”, *Belleten*, Ağustos, Cilt LXXXIII - Sayı 297, DOI:10.37879/belleten.2019.665.

Hazbulatov, A. (2019). Kültöbe Kulajurtında Jürgizilgen Arheologiyalık Kazba Jumıstarınnın Esebi, I-II Tom, Türkistan.

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, III Baskı, Ankara: TTK.

Nalivkin, V. (1886). *Kratkaya İsoriya Kokandskogo Hanstva*, Kazan.

Nazarbayev, N. (2017). “Bolaşaqqa Bağdar: Ruhani Jañğıru”, *Egemen Qazaqstan*, 12 Sâuir.

Markovin, V. ve Oşayev, H. (1978). “O Mestopolojenni Yassogo Goroda Dedyakova”, *Sovetskaya Arheologiya*, Moskva: İzdatelstvo Nauka, № 1.

Masson, M. (1930). *Mavzoley Hodja Ahmeda Yasavi*, Taşkent: Tipo-Tit № 2 Uzpoligraftresta.

Rıçkov, P. (1887). *Topografiya Orenburgskoy Gubernii*, Orenburg.

Sarsenbayev, M. (2015). *Kazahskoye Hanstvo Kak Srednevekovoye Gosudarstvo Srednih Vekov*, Astana.

- Semenov, A. (1926). “Meçet Ahmeda Yeseviyskogo v Gorode Turkeстане: Rezultati Osmotra v Noyabre 1922 Goda”, *İzvestiya Sredneaziatskogo Komiteta Po Delam Muzejev, Ohranı Pamyatnikov Starını, İskustva i Prirodi*, Taşkent, Vıpusk 1.
- Umnyakov, İ. (1929). *Arhitekturnıye Pamyatniki Sredney Azii: İssledovaniya. Remont. Restovratsiya. 1920-1928*, Taşkent.
- Valihanov, Ç. (1958). *İzbrannıye Proizvedeniya, Pod Redaksiyey Akademika Alkeya Margulana*, Alma-Ata: Hudojestvonnaya Literatura.
- Yıldırım, S. ve Egamberdiyev, M. (2021). “Türkistan’ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar”, *Belleten*, Cilt LXXXV - Sayı 302, Erişim: <https://belleten.gov.tr/tam-metin/3650/tur>
- Yolgin, Y. (2013). *Arheologičeskiye i İstoriko-Arhitekturnıye İssledovaniya Mavzoleya Hodja Ahmeda yasavi: Vtoraya Polovina 19 Veka – Seredina 1950-h Godov (Oçerki i Materialı)*, Almatı: Institut Arheologii İmeni Alkeya Margulana.
- Zholdassuly, T. (2020). “Sovyet Kazakistan’ında İslama Yönelik Bir Uygulama: Militan Tanrısızlar Birliği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Aralık, Sayı: 96.

